

■ УДК [730+725.94](477)

К. В. Кислюк, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВУЛИЧНА СКУЛЬПТУРА УКРАЇНИ – «МІСЦЕ» КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ?

Предметом статті є статус вуличних скульптур, установлених в Україні в 1990–2000-і рр. Метою статті є концептуалізація вуличних пам'ятників як феноменів культурної пам'яті, що впливають на формування «українськості». У скульптурному вуличному ландшафті українських міст виокремлено декілька груп пам'яток за тематичною спрямованістю. Дійдено висновку, що вуличні скульптури в Україні не є суто сміховинно-гумористичним явищем. Такі оцінки слушні для окремих груп пам'яток (група скульптур предметів і казкових персонажів). Загалом, переважна більшість зразків вуличної скульптури в Україні — «полегшена» версія культурної пам'яті.

Ключові слова: культурна пам'ять, міська культура, скульптура, українська культура.

К. В. Кислюк, доктор культурологии, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

УЛИЧНАЯ СКУЛЬПТУРА УКРАИНЫ – «МЕСТО» КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ?

Предметом статьи является статус уличных скульптур, установленных в Украине в 1990–2000-е гг. Целью статьи является концептуализация уличных памятников как феноменов культурной памяти, которые влияют на формирование «украинскости». В скульптурном уличном ландшафте украинских городов выделено несколько групп памятников по тематической направленности. Сделан вывод, что уличные скульптуры в Украине не являются чисто смехотворно-юмористическим явлением. Такие оценки справедливы для отдельных групп памятников (группа скульптур предметов и сказочных персонажей). В общем, подавляющее большинство образцов уличной скульптуры в Украине — «облегченная» версия культурной памяти.

Ключевые слова: культурная память, городская культура, скульптура, украинская культура.

K. V. Kisliuk, Doctor of Culturological Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE STREET-SCULPTURES IN UKRAINE – «PLACE» OF CULTURAL MEMORY?

The subject of the paper is the status of street-sculptures in Ukraine in 1990–2000. The paper aim is conceptualization street- monuments

as a Cultural Memory phenomena that determinate the formation of the «Ukrainian identity». In sculpture street landscape of Ukrainian cities were divided by several groups of monuments with different thematic focus. It is concluded that the street-sculpture in Ukraine is not just a ridiculously-humorous event. Such estimates are appropriate for certain groups of monuments (sculptures of things and fairy-tale characters). Overall, the majority of samples of street sculpture in Ukraine is the «poor» version of Cultural Memory.

Key words: Cultural Memory, urban culture, sculpture, Ukrainian culture.

Вивчення актуальних меморіальних політик в Україні розпочалося ще в II пол. 2000-х рр. виходом друком публікацій в часописі «Критика». Їх автори констатували непослідовність політики пам'яті загальнодержавного масштабу від часів здобуття незалежності, яка заміщувалася активізацією місцевих або регіональних меморіальних ландшафтів. Свого часу зверталися до цієї теми й ми, засвідчивши не тільки кон'юнктуру мінливості українських меморіальних традицій, але і їх щонайменше півторасотлітню багатозначність, з якої часто здійснювався політично упереджений відбір [2–4].

Однак ситуація вітчизняної меморіальної багатозначності продукує невичерпну для дослідника кількість офіційних та опозиційних, загальнонаціональних і місцевих стратегій увічнення певних «місць пам'яті», які маркують ідентифікаційні варіації тамтешніх спільнот. Крім того, якісні нові суспільно-політичні реалії, які склалися в Україні 2014 р., прискорення процесів циркуляції еліт потребують осмислення перспективних можливостей і прихованих перешкод у процесі оновлення меморіальної політики в державі.

На нашу думку, «закрити» виявлені дослідницькі прогалини допоможе вивчення доволі поширених за останні 20 років вуличних скульптурних пам'яток в Україні й пов'язаних з ними святкових практик, що є предметом статті. На перший погляд, встановлення таких пам'ятників лише відтворює загальноєвропейський тренд до поширення т. зв. міської жанрової скульптури як складової стріт-арту, мистецтва прикрашати сучасний культурний центр — урбанізоване місто. Проте, на відміну від пам'яток радянської доби, їм не загрожує масове руйнування (хоча, згідно з даними фахівців Українського інституту національної пам'яті, «ленінопад» восени 2014 р. заторкнув лише 300 пам'ятників, залишивши недоторканими понад 2200 монументів, а на початку 1990-х рр. їх налічувалося більше 5 тис. [1]).

Метою статті є концептуалізація вуличних пам'ятників як феноменів культурної пам'яті, що впливають на формування «українськості», адже самоідентифікація спільноти за різними критеріями — основне призначення такої пам'яті.

Перше запитання, яке виникає у зв'язку із цим — чи можна соціокультурно насиченими вважати вуличні композиції, часто гумористичної спрямованості? Дозволяє трактувати зазначені пам'ятки як «місця пам'яті» поширений у постмодерністському мистецтві принцип «подвійного кодування», адресування твору водночас фахівцеві та пересічному споживачеві. Недарма, незважаючи на неприховану зовнішню гумористичність, кожна скульптура Саду скульптур Одеського літературного музею, наймасштабнішого проекту вуличних композицій в Україні, сповнена складних історико-культурних і літературно-художніх алюзій [5]. Насправді, в скульптурному вуличному ландшафті слід виокремити декілька груп пам'яток за тематичною спрямованістю. Лише певну частину з них можна вважати явищем саме культурної пам'яті.

Друге методологічне питання — це аналіз пов'язаних з означеними вуличними пам'ятками традицій ушанування. На нашу думку, сучасні стихійно утворені практики можуть як надавати тій чи іншій пам'ятці глибинних меморіальних змістів, дозволяючи їй функціонувати «місцем пам'яті», так і позбавляти її таких можливостей. Наприклад, екстравагантна пам'ятка, присвячена закоханим, розташована в Харкові на вулиці Пушкінській. Скульптурну композицію утворюють дві нескладні, худорляві фігури чоловіка і жінки, котрі тягнуться один до одного для поцілунку. У народі пам'ятник називають «Камасутра з Освенцима», «Пам'ятник жертвам анорексії», «Жертви голодомору». Остання асоціація показова, оскільки доводить укоріненість Голодомору як факту культурної пам'яті, якому підшукується сучасний знаковий код.

Перша група вуличних пам'ятників — комунальної спрямованості. Зазвичай, їх устанавлюють за сприяння комунальних підприємств (часто поряд з їх офісами) з різних аспектів функціонування міського господарства. Є в столиці єдиний у світі пам'ятник сміттєвозові — кумедно розфарбована машина зразка 1960-х рр., значну частину з яких у місті вже замінили новими моделями. Відвідувачі черкаського «Водоканалу» можуть побачити пам'ятник водопровідникові — у кашкеті і з ключами в руках, який намагається вилізти з каналізації. Поруч з ним лежить кришка люка з написом: «Воду я вам подав». Промовисто про призначення цієї групи пам'яток свідчить пам'ятник робітникам харківського

метрополітену з текстом «Символ підземної нічної виснажливої праці працівників метро». Таким чином, перша група — суто корпоративні меморіали, покликані підвищувати престиж відповідних організацій у співробітників і безпосередніх споживачів.

Друга група пам'яток — скульптури казкових персонажів. Серед пам'ятників цієї групи багато кумедних образів — пам'ятник Шалтай-Болтаю в Кременчуці, присвячений одному з героїв книги Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі»; львівський пам'ятник «Усмішці» у формі усміхненої бронзової рибки; монумент «Слава помідору!» в Запорізькій області.

Однак часто автори намагаються вкласти у свої твори глибинніший зміст. Передусім, це створені Костянтином Реуцьким у Києві мозаїчні скульптури в дитячому парку на Пейзажній алеї та мозаїчний рояль на вулиці Богдана Хмельницького, його ж Їжачок у тумані, Дерев'яна балерина, Гуртожиток білих ворон, Корова, що летить, Тигробджоли, Буратіно, Ослик з візком, Кіт із пластикових виделок, Липовий кіт. Навіть використаний матеріал є символічним. Дерев'яні скульптури — звернення до екологічної свідомості, необхідності бережливого ставлення до зелених насаджень.

Третя група пам'яток — скульптури предметів. У дворі географічного факультету Львівського університету спорудили пам'ятник наплічнику. У Києві є пам'ятник жіночій вроді — макет земної кулі, що складається з елементів жіночої нижньої білизни. Іноді пам'ятники предметам мають чітку локалізацію. У харківському міському саду розташований пам'ятник м'ячу. Місце обрано не випадково — саме тут зустрічалися кілька поколінь харківських футбольних фанатів. Натомість, у Полтаві у 2006 р. встановлено пам'ятник українським галушкам. На нашу думку, ця скульптура є єдиним серед зазначеної групи монументом культурної пам'яті, адже галушки — це страва національної кухні, яка практично в усіх народів є одним із провідних маркерів культурної ідентичності.

Таким чином, значна кількість скульптурних композицій предметів і казкових персонажів, крім суто розважально-дозвіллевих мотивів, має загальне дидактичне спрямування, хоча головної функції культурної пам'яті — ідентифікуючої — вони не виконують. При цьому особливостей конкретного міського ландшафту чи його пам'ятних місць вони майже не відображають.

Четверту групу скульптурних вуличних пам'яток становлять зображення людей і тварин — кумедна скульптура «Свині в калюжі» на Полтавщині, що має уособлювати людей, котрі напиваються до свиноподібного стану; пам'ятник дачникам у Бердянську (по суті,

це узагальнений образ пересічного бердянця, багато з яких мають невеликі дачні ділянки); скульптура радісного пацієнта в Донецьку перед обласною травматологічною лікарнею тощо.

Уже згадуваний К. Реуцький у Києві спроектував новий ландшафтний сквер на перехресті вулиць Олесь Гончара та Великої Житомирської, присвячений київській інтелігенції в образах різних птахів. Натомість елементом комерційного кітчю є бронзова скульптура Пабло Пікассо — «Пікассо в трусах» на вулиці Зеленій у Львові. Зображений він дійсно незвично — у трусах, босоніж і з цигаркою в руці.

Історико-культурні чи міські архітектурні традиції скульптури цієї групи також відображають лише випадково. Автор пам'ятника Скрипаль на даху в Харкові скульптор Сейфаддін Гурбанов розповів, що спочатку замовник мав намір поставити фігуру кінного козака. У процесі роботи громіздку для даху кінну статую замінили образом скрипаля [6]. За збігом обставин ця скульптура розмістилася напроти одного з корпусів Національної академії мистецтв ім. І. Котляревського.

П'ята група вуличних скульптурних пам'яток в українських містах — монументи літературно-кінематографічним персонажам. Для людини, яка мешкає в сучасну медійну епоху, дедалі значущішими стають не текстуальні, а візуальні образи. Утім, художня опосередкованість цих пам'яток робить їх доречнішими носіями культурної традиції, ніж скульптури на честь сучасників (наприклад, перший на території колишнього СРСР пам'ятник Стіву Джобсу на подвір'ї гуртожитку одного з одеських технічних ВНЗ). Авжеж, останні лише фіксують кон'юнктурні патерни, які можуть не зберегти свою актуальність для прийдешніх 2-3 поколінь.

Кількісно в цій групі міських скульптурних пам'яток переважають пам'ятники, що увічнюють події чи дійових осіб «Дванадцяти стільців» та «Золотого теляти». Створювалися ці книги в зовсім іншому соціокультурному контексті, однак зберігають свою злободенну привабливість і для споживача цінностей художньої культури у XXI ст., котрий намагається реінтерпретувати їх у сучаснішому вигляді. Найподібнішим до варіанта локальної культурної пам'яті є монумент панотцю Федору на першій платформі харківського залізничного вокзалу. На постаменті — цитата з його листа дружині: «Харків — місто галантне, центр Української республіки. Після провінції здається, ніби за кордон потрапив».

Більшості вуличних скульптур літературно-кінематографічної групи дійсно притаманна топологічна відповідність міському

ландшафту та міським культурним традиціям, а не національно-державному контексту. Пригадаємо пам'ятник Мадам Стороженко («пам'ятник тьоті Соні») — бронзову скульптуру, зведену на ринку «Привоз» в Одесі. Хоча він зображує героїню повісті В. Катаєва «Біліє одинокє вітрило» (даму бальзаківського віку і пишної статури в капелюсі, з бичками, нанизаними на мотузку, та великим котом біля ніг) насправді є узагальненим субкультурним образом одеситки.

Серед найвідоміших київських зразків скульптур цієї групи — пам'ятник героям фільму «За двома зайцями», встановлений у 1999 р. неподалік від Андріївської церкви на Андріївському узвозі. Скульптурна композиція є цілком виправданою в історико-культурному сенсі, адже події і в п'єсі, й у фільмі відбуваються саме в Києві. Однак, оскільки бронзові персонажі мають своїми прототипами акторів саме з фільму, сприйняття цієї паралелі вже не є таким однозначним.

На особливу увагу заслуговує пам'ятник Ніс. Цей ніс в обрамленні кучерявих вусів висить на будинку № 34 Андріївського узвозу і належить, звісно, Миколі Гоголю. На нашу думку, він яскраво засвідчує усталеність місця М. Гоголя та його творчості у вітчизняному національно-культурному пантеоні попри відзначену дослідниками (В. Горський, Г. Грабович) їх питому двоїстість. Однак відповідні меморіальні практики в цьому місці не сформувалися. Хоча «ніс» у Києві приваблює натовпи відвідувачів, кожен третій перехожий із задоволенням лише «втирає» ніс, багато міряються з ним своїми носами і фотографуються. Цей приклад засвідчує, як потенційне «місце пам'яті» можна перетворити на простий атракціон гумористичними ритуалами його вшанування.

Остання, шоста, група вуличних скульптур — історико-культурна. Кількісно вона поступається всім попереднім. Адже саме ці пам'ятки мають найбільше можливостей для маркування культурної пам'яті й водночас можуть викликати найбільше дискусій. Тому існуючим монументам, зазвичай, надавали чудернацьких ознак. «Одеса-мама», яка тримає в руках чотирьох своїх батьків-засновників, прикрашена також вітрилами, адже в кожній одеситки трохи «вітру в голові» Пам'ятник «Джинсовий дюк» зовні копіює відомий монумент засновникові міста, але вдягнутий у джинси. Пам'ятник «Одеському читачеві» створює новий образ революційної скульптури Катерини II і, до речі, містить чи не єдиний наочний національний маркер — у руках цариця тримає українсько-російський словник.

Таким чином, на основі аналізу основних груп вуличних скульптурних пам'яток і композицій 1990–2000-х рр. в Україні можна дійти висновку, що вони однозначно не є суто сміховинно-гумористичним явищем. Такі оцінки є слушними для окремих груп таких пам'яток (скульптур предметів і казкових персонажів). Найбільшою мірою вони віддзеркалюють доволі розвинуту міську культуру, зорієнтовану, за європейськими зразками на пошанування громадянських цінностей. Натомість, у класичному розумінні культурна пам'ять, насамперед, пов'язана з відчуттям ідентичності, часто національно-державної, а загальнолюдські норми чи спеціально-ритуальні приписи перебувають на її периферії.

Утім, не було виявлено повного зв'язку вуличних пам'яток і композицій, за винятком літературно-кінематографічних, з реальними пам'ятними місцями конкретного міського ландшафту. Це означає, що вони не підтверджують стереотип «містечковості» сучасної національної свідомості українців. Водночас, відсутність централізованих стратегій формування культурної пам'яті України перешкоджає вуличним скульптурним пам'ятникам відігравати роль повноцінних «місць пам'яті». На рівні конкретних меморіальних практик дидактична навантаженість вуличних меморіалів також втрачається через гумористичність їх зовнішніх художніх образів. Загалом, переважна більшість зразків вуличної скульптури в Україні — «полегшена» версія культурної пам'яті. Проте розкриття патріотичного потенціалу вуличних скульптур — нагальне завдання.

Список використаних джерел

1. В Україні ще близько 2200 пам'ятників Леніну — Інститут національної пам'яті [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/news/v-ukraini-shche-blizko-2200-pam-yatnikiv-leninu-institut-natsionalnoi-pamyati>. — Назва з екрана.
2. Кислюк К. В. Меморіальні політики в Україні: примирення чи конфлікт? / К. В. Кислюк // Практична філософія. — 2013. — № 2 (48). — С. 113–117.
3. Кислюк К. В. Новітні тенденції розбудов меморіального ландшафту української культури / К. В. Кислюк // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. — 2011. — № 216. — С. 104–107.
4. Кислюк К. В. Україна: національно-культурна пам'ять / К. В. Кислюк // Філософська думка. — 2011. — №6. — С. 74–89.
5. Одесский литературный музей. Сад скульптур [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://museum-literature.odessa.ua/pbasic/lru/tb3/tp3/id53>. — Загл. с екрана.

6. Памятники Харькова: от трех обезьян до спящего казака [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kharkov.comments.ua/article/2012/04/18/000553.html>. — Загл. с экрана.

References

1. V Ukraini shche blyzko 2200 pamiatnykiv Leninu — Instytut natsionalnoi pam'iaty [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.memory.gov.ua/news/v-ukraini-shche-blizko-2200-pam-yatnykiv-leninu-institut-natsionalnoi-pamyati>. — Nazva z ekrana.
2. Kysliuk K. V. Memorialni polityky v Ukraini: prymyrennia chy konflikt? / K. V. Kysliuk // *Praktychna filosofii*. — 2013. — № 2 (48). — S. 113–117.
3. Kysliuk K. V. Novitni tendentsii rozbudov memorialnoho landshaftu ukrainskoi kultury / K. V. Kysliuk // *Kultura narodov Prichernomor'ya : nauch. zhurn.* — 2011. — № 216. — S. 104–107.
4. Kysliuk K. V. Ukraina: natsionalno-kulturna pam'iat / K. V. Kysliuk // *Filosofska dumka*. — 2011. — №6. — S. 74–89.
5. Odesskiy literaturnyy muzey. Sad skulptur [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupu : <http://museum-literature.odessa.ua/pbasic/lru/tb3/tp3/id53>. — Zagl. s ekrana.
6. Pamyatniki Kharkova: ot trekh obezyan do spyashchego kazaka [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupu : <http://kharkov.comments.ua/article/2012/04/18/000553.html>. — Zagl. s ekrana.

■ UDC [730+725.94](477)

K. V. Kisliuk, Doctor of Culturological Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
k_k_v@ukr.net

THE STREET-SCULPTURES IN UKRAINE — «PLACE» OF CULTURAL MEMORY?

The aim of this paper is conceptualization street- monuments as a Cultural Memory phenomena that determinate the formation of the «Ukrainian identity».

Research methodology. The social and cultural potential consequence of the Ukrainian street-monuments is based in postmodern art principle of «double coding», addressing both specialist and layman. In addition, the spontaneously formed practices of honoring of it can provide a varying depth memorial contents, allowing it to function «place of memory» and deprive it of such opportunities.

Results. The sculpture street landscapes of Ukrainian cities were divided by several groups of monuments with different thematic focus: (1) pieces of communal orientation, 2) sculptures of fantasy

characters; 3) sculpture of things, 4) images of people and animals; 5) monuments of literary and cinematic characters; 6) historical and cultural group). Various relationships of street-sculpture to Cultural Memory is differentiated based on this classification. It is concluded that the street-sculpture in Ukraine is not just a ridiculously-humorous event. Such estimates are appropriate for certain groups of monuments (sculptures of things and fairy-tale characters). In most they reflect quite well developed urban culture, civic values oriented by European standards. It was not found full connection of street sights and compositions, except for literary and cinematic, with real memorable places in urban landscape. This means that they do not support the stereotype of «provincialism» of modern Ukrainian national consciousness. At the same time, the lack of centralized strategies of forming of the Cultural Memory of Ukraine prevents street sculptural monuments to play the role of full-fledged «places of memory». Overall, the majority of samples of street sculpture in Ukraine is the «poor» version of Cultural Memory.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the new ways to research the «place of memory» and memorial specificity of Ukrainian culture.

The practical significance. In the article may find the new information about Cultural Memory in Ukraine and the analyze of new strategy of it researching.

Key words: Cultural Memory, urban culture, sculpture, Ukrainian culture.

Надійшла до редколегії 13.02.2015 р.